

Léderer Pál

Nyomás az óvodákon

A hetvenes évek végén a július és szeptember között megjelenő újságcikkek között tallózva egyre gyakrabban találkozhattunk olyanokkal, amelyek az óvodai felvételek körüli bonyodalmakban kívántak eligazodni és eligazítani.¹ Kétségtelen, az óvodai elhelyezés nehézségei ebben az időben egyre erősebb feszültségeket keltettek az eredményhirdetésre váró szülőkben, a vezető óvónőkben és a tanácsi hivatalnokokban egyaránt,² az elutasítások egyre kétségbeejtőbb tragédiaként nehezédtek azokra, akik a felvettek kifüggesztett listáján nem találták gyermekük nevét.

Mindebben nem lett volna semmi meglepő, ha közben nem tudhattuk volna a tanácsi illetékesek nyilatkozataiból csakúgy, mint a hivatalos statisztikákból, hogy az óvodai ellátottság kiterjesztése imponálónan dinamikus volt, hogy e téren hazánk a világ élvonalába tartozik,³ hogy az állami — és ezen belül tanácsi — költségvetés igen nagy összegein felül a vállalatok, intézmények, de maga a lakosság is, pénzben és természetben egyaránt jelentős áldozatokat hozott, hogy mind több óvoda, mind több óvodai férőhely várja a kisgyermeket.

Kényszerűen fel kell vetődnie a kérdésnek: mi lehet a magyarázata annak, hogy miközben az óvodás korú gyerekek 80 százaléka⁴ óvodába járhatott (ami nemcsak az ötvenes és hatvanas évek vagy a hetvenes évek elejének adataihoz viszonyítva, de *önmagában* is magas arány), az óvodai ellátottság elégtelenségei súlyosabb problémaként jelentkeztek, mint a korábbi időkben. Vajon egyszerűen arról az „örök emberi” jelenségről volna szó, hogy minél általánosabban hozzáférhetővé válik egy szolgáltatás, annál sérelmesebb az ebből való kirekesztettség a kirekesztettek számára? Bizonyára erről *is* szó volt. A lényegét azonban — meggyőződésem szerint — nem itt kell keresni, hanem abban, hogy e feszültségek léte, a tény maga, hogy *vannak, lehetnek* kirekesztettek, mindenkit potenciális kirekesztetté tett — miközben az ideológia egyre hangsúlyosabban fogalmazta meg, a közvélemény egyre erősebben élte meg, hogy az óvodai ellátásra mindenki jogosult.

E vonatkozásban az 1951-es „Rendtartás az óvodák számára”, az államosított, egységes kezelés alá fogott óvodai intézményrendszer életét, működését meghatározó egyik legelső dokumentum, nagyon világosan és határozottan fogalmazott. Az óvoda

„a Magyar Népköztársaság anya- és gyermekvédelmi intézményének egyik láncszeme. Lehetővé teszi az *anyáknak*, hogy a termelő munkában, az állami, társadalmi, kulturális és politikai életben zavartalanul részt vehessenek.”⁵

Másfelől pedig

„a Magyar Népköztársaság köznevelési rendszerének legalsóbbfokú intézménye, amelynek célja, hogy a 3—6 éves gyermekek fejlődését és nevelését minden irányban biztosítsa (...) *előkészíti a gyermekeket arra, hogy általános iskolai tanulmányaikat megfelelő előfeltételek mellett kezdhessék meg.*”⁶ (Kiemelés — L. P.)

Az óvoda e kettős funkcióját akkor tudta volna maradéktalanul el látni, ha *valamennyi* anya *valamennyi* óvodás korú gyermeke számára biztosítja az óvodai elhelyezés lehetőségét, méghozzá úgy, hogy eközben biztosítja a nevelési célkitűzései végrehajtásához szükséges (lehetőség szerint) *ideális* feltételeket. (Az elemzés leegyszerűsítése érdekében ez utóbbiakon azt értve, hogy az óvoda feltöltöttsége ne haladja meg a 100 százalékot.⁷

Elég világos, hogy mindaddig, amíg kevesebb az óvodai férőhely, mint az óvodás korú gyermek, a két funkció *együtt* nem látható el maradéktalanul. Választani kell, és e választásban két szélsőséges stratégia között lehet lavírozni.

Meg lehet próbálni az óvodák túlzásúfolása árán is biztosítani *minden* óvodás korú gyerek óvodai elhelyezését. (E stratégia követése, mondjuk 1980-ban, azt jelentette volna, hogy országos átlagban nem 124⁰/₀-os, hanem 156⁰/₀-os feltöltöttségű óvodákban fogadják a gyermekeket.⁸)

A másik pólus: szigorúan betartani, hogy az egyes óvodák *csak anynyi* gyereket vegyenek fel, amennyi férőhellyel rendelkeznek.⁹ (E stratégiát követve, 1980-ban az óvodás korú korosztálynak országosan nem 80 százalékát, hanem csak 64 százalékát vették volna fel óvodába.)

Hogy a vizsgált három évtized valóságban keresztülvitt beóvodázási stratégiáját értelmezhesük, ahhoz tudnunk kell, mikor milyen mértékű nyomások neheztek az óvodai intézményrendszerre, s mi kényszerített arra, hogy a növekvő nyomásnak szüntelenül növekvő mértékben kelljen megfelelnie.

Azt, hogy évente hány óvodai férőhelyre lenne szükség ahhoz, hogy minden óvodás korú gyerek óvodába jusson, méghozzá úgy, hogy a férőhelyek ne legyenek túltöltve, végül is két dolog határozza meg. Az egyik, természetesen, az óvodás korú népesség létszáma. E triviális felismerés szükségessé teszi, hogy megvizsgáljuk, hogyan alakították a demográfiai hullámok — hegyek és völgyek — a potenciális jelentkezők számát, a népességszám alakulása milyen nyomással nehezedett az óvodai intézményrendszerre.

Természetesen az is nyilvánvaló, hogy bármilyen sokan legyenek is óvodás korúak, ha nincs igény az óvodára, ha senkit nem akarnak óvodába járatni, akkor nincs szükség férőhelyekre. Éppen ezért az óvodáügyet nem annyira az *óvodás korú* népesség, mint inkább az óvodát *igénybe venni akaró* óvodás korú népesség létszáma érdekli. Ez utóbbi létszámot természetesen igen erősen befolyásolja, hogy mennyi a potenciális jelentkező — azaz: igényjogosult, óvodás korú gyermek —, de legalább ilyen fontosságú, hogy hogyan alakul az óvodai szolgáltatás iránt tanúsított, *társadalmilag* jelentkező igény.¹⁰

Óvodás korú népesség

Az óvodás korú népesség létszámának alakulása alapján az 1952-től¹¹ 1980-ig terjedő időszak tagolásakor szólhattak volna érvek amellet is, hogy a három évtizedet állandó intervallum-szélességű, és a szokásoknak megfelelően, az egyes ötéves tervidőszakok korszakhatáraihoz igazodó periódusokra osszam.¹² Ettől mégis eltekintettem, és a primér jelentőségűnek tekintett demográfiai tendenciákhoz igazodva aszerint végeztem a korszakolást, hogy az óvodás korú népesség létszáma hogyan nőtt, csökkent illetve stagnált.

Ennek megfelelően az alábbi periódusok különböztethetők meg:

1952—1955 — stagnálás

1956—1958 — növekedés

1959—1967 — csökkenés

1968—1972 — növekedés

1973—1976 — stagnálás

1977—1980 — növekedés

Úgy tűnik tehát, hogy viszonylag egyszerűen megkülönböztethetjük e három évtized történetében azokat az időszakokat, amikor, az óvodaügy helyzete — ha tekintetbe vesszük, hogy folyton növelnie kellett az óvodákban elhelyezhető gyerekek számát és arányát — kedvezőtlen volt (a népesség számának növekedése teherként nehezedett az óvodai intézményrendszer „teljesítőképességére”); azokat, amikor relatíve kedvező helyzetben volt (a népesség stagnálása — legalábbis elvileg — „lélegzethez engedhette jutni” az óvodát): és azokat, amelyekben kifejezetten kedvező volt a helyzet (a népesség számának csökkenése mintegy „automatikusan” javíthatott az állapotokon). E helyzet megítélése azonban félrevezető lenne, hiszen nem venné figyelembe az óvoda iránt mutatkozó társadalmi igény intenzitásában bekövetkezett változásokat.

A jelentkezők

Arról, hogy évente hány szülő *jelentkezett*, hogy gyermeke óvodai felvételét kérje, nem rendelkezünk összefoglaló statisztikai adatokkal. Az adott évben jelentkezők száma azonban nyilván egyenlő az abban az évben *újonnan felvettek* számának és az ugyanabban az évben *elutasítottak* számának összegével. Utóbbiakról 1965 óta van adat a Tájékoztatóban. Az előbbieket pedig — legalábbis erre az időszakra — megbecsülhetjük.¹³

A felvettek számának ismeretében már megkaphatjuk az egyes években *felvételt kérők* számát. (1965 előtt csak az óvodás korú népesség létszámának alakulása alapján tudunk következtetni az óvodaügy helyzetére.)

Az adatok alapján az a korábbi megállapítás, mely szerint a magyar óvodaügy 1945 utáni története viszonylag kedvezőbb periódusokra és kedvezőtlen periódusokra osztható, felülvizsgálatra szorul. A magyar óvodaügy történetének — úgy látszik — csak kedvezőtlen periódusai vannak.

1952 és 1955 között stagnált az óvodás korú népesség lélekszáma. Am 1951-ben a Minisztertanács határozatot hozott a termelésben részt vevő

nők számának emeléséről,¹⁴ s ennek megfelelően 1953-ban már úgy határoz, hogy az óvodák és óvodai napközi otthonok férőhelyeinek számát az 1952. évi 80 000-ról az 1953. évben 119 000-re kell emelni. E szemlélet azzal jár, hogy az óvodaügy is a „tervteljesítés” optikájából kezdi szemlélni az óvodai ellátás kérdéseit.

„Nem állunk ilyen jól az óvodába beírt (...) gyermekek számának teljesítésében. (...) A beírt gyermekek számában mintegy 18 000-es lemaradás van. (...) Az 1953-as terv főfeladatait: (...) a jelenleg beírt 117 000 gyerek helyett jövőre mintegy 144 000 beírt gyerek legyen óvodáinkban, hogy *behozzuk azt a lemaradást, amely még az ideai terv teljesítésénél fennáll.* Ugyancsak komolyan emelnünk kell a bejáró gyermekek százalékos arányát is, a beírt gyermekek számához viszonyítva.”¹⁵ (Kiemelés — L. P.)

1956 és 1958 között, ha nem vált is feszítettebbé a „társadalmi elvárások” mértéke, az óvodát elérte a Ratkó-korszak eredményezte demográfiai hullámhegy. (Az elmúlt három évtized során azóta sem volt ilyen nagy a korosztály létszáma.) Ez, „természetesen”, *nem* jelenthetett visszaesést az óvodai ellátottság „tervmutatójában”.¹⁶

„Ezekben az években — a (...) meglévő zsúfoltság ellenére is — sikerült a korábbi ellátottsági szintet tartani, természetesen ez fokozott anyagi ráfordítást igényelt az állami, társadalmi szervektől, az üzemek, vállalatok részéről.”¹⁷

1959 és 1967 között az óvodás korú népesség száma meredeken esik (mintegy 220 ezerrel). A folyamatot a jelen elemzésben csak 1965-től tudom a maga teljességében végigkísérni. 1965-ről 1967-re az óvodás korú népesség száma mintegy 25 ezerrel *csökkent*, a jelentkezők száma azonban — az óvoda iránti igény megnövekedése következtében — *semmit nem csökkent*, évről-évre változatlan maradt. Vagyis — mivel feltételezhető, hogy ez a tendencia a periódus egészére igaz — nemigen beszélhetünk a helyzetnek a népesség létszáma csökkenéséből automatikusan adódó, erőfeszítéseket nem igénylő javulásáról.¹⁸

A demográfiai helyzet átfordulásával az óvodás korú népesség létszáma *egyre nő*. 1972-ben 66 ezerrel magasabb, mint 1967-ben, és ez a növekmény *szinte teljes egészében* (88 százalékban) *felvételt kérőként* kedik.

*zúdul az óvodákra.*¹⁹ A beóvodázási arány pedig 44⁰/₀-ról 55⁰/₀-ra emel-

Hogy az országos tendencia települési szintenként hogyan jelentkezik, csak 1970-től tudjuk nyomon kísérni. Ha eltérő feszültségekkel is, de mindenhol többé-kevésbé ugyanaz zajlik, mint Budapesten, ahol 1970-hez képest 1972-ben durván 10 ezerrel magasabb az óvodás korú népesség létszáma. Az óvodán kívül lévő, de igényjogosult népesség létszáma ennek megfelelően szintén magasabb, de a jelentkezők számának növekedése meghaladja ezt. (Vagyis a demográfiai szaporulat jelentette tehertétel mellett az óvoda iránti igény is nő.)²⁰

1976-ra, az óvodás korú népesség számának stagnálása következtében a létszám országosan csak mintegy 5 ezerrel magasabb, mint 1972-ben. A beóvodázási arány javulása következtében²¹ a kielégítetlen jogosultak száma viszont 50 ezerrel *csökken*. Mégis, a jelentkezők száma évről-évre nő. 1976-ban 12 ezerrel magasabb, mint 1972-ben.

1977-től megindul a népesség számának meredek emelkedése. Igaz, már 1975-ben tudható volt, hogy

„A tapasztalatok szerint újabb demográfiai hullám jelentkezik,

mely az óvodákat 1977—1978-ban éri el. Hogy a jelenlegi szintet tartani tudjuk, igen sok új férőhelyre lesz szükség. De közben a 72%-ot is feljebb akarjuk vinni és legalább 76—77%-ot akarunk elérni. Ez a néhány kiragadott mutató jelzi, hogy az óvodák életében, munkájában óriási feladatokat kell megoldani.”²²

1980-ban az óvodás korú népesség száma kb. 110 ezer fővel magasabb, mint az előző periódus végén. Az óvodai ellátásban nem részesülők száma azonban csak durván 35 ezerrel több, ami elég egyértelműen jelzi, hogy milyen iszonyú teher súlya alatt recsegett-ropogott az óvoda intézményrendszer.²³ Az óvodás korú népesség számának meredek megugrása okozta hatásokra még csak ráarakódott az óvoda iránt megnyilvánuló igény szüntelen növekedése. Így aztán, miközben 1980-ban — az előző periódus végéhez képest — durván 40 ezerrel több gyereket vettek fel új jelentkezőként az óvodákba, többet is utasítottak el, mint 1976-ban. Mindezek ismeretében nem meglepő a cikk elején említett feszültségek egyre elviselhetlenebb halmozódása.

Ez a folyamat mindenütt nagyjából hasonlóan ment végbe. Budapesten az erőfeszítés arra szolgált, hogy a beóvodázási arány fenntartását lehessen biztosítani, s ez, ha nehezen, de ment is (2%-kal nőtt a beóvodázási arány), mert a jelentkezők számának növekedése a demográfiai szaporulatot követte. A városokban ugyan alig nőtt az ellátatlan népesség aránya (mert a demográfiai szaporulattal párhuzamosan majdnem 10 százalékkal nőtt a beóvodázás mértéke), de 1980-ban a jelentkezők száma 15 ezerrel volt magasabb, mint 1976-ban. Igen erősen megnőtt tehát az óvoda iránti igény. Hasonló folyamatok játszódtak le falun is.

Mindezek alapján megkockáztathatjuk: a magyar óvodaügy az elmúlt harminc év során megszakítás nélkül iszonyú prés alatt működött és próbált funkcionálni. Ennek oka csak részben — és valószínűleg kisebb részben — keresendő a demográfiai helyzet többé-kevésbé kiszámítható (bár az óvodát szemléletmást mindig „felkészületlenül” érő) változásaiban. Nyilvánvaló módon szerepe volt e helyzet állandósulásában annak a beruházáspolitikának is, amely — prioritásai következtében — sosem tudott és akart az óvodafejlesztéshez „elegendő” pénzt biztosítani.

E tartós állapot létrejöttét döntően meghatározó oknak azonban nem a fentebb említetteket tartom, hanem azokat a gazdaság-, munkaerő- és társadalompolitikai tendenciákat, amelyek kikényszerítették egyfelől a lakosság óvoda iránti igényének egyre intenzívebbé válását, másfelől *gazdaságpolitikai „szükségyszerűséggé” tették e lakossági igény kielégítését.*

Dolgozó anyák

A vizsgált harminc év során nemcsak a beóvodázási arányok emelkedtek meredeken. Más, hasonlóan dinamikus folyamatok is végbe mentek e korszak folyamán, amelyek közül egy különösen szorosan függ össze témánkkal.

„1949-től 1960. január 1-ig a keresők száma 3 910 000 főről 4 625 000 főre nőtt. A keresők számának 715 000 főnyi növekedéséből csak 135 000 főt fedezett a munkaképes korú népesség szá-

mának növekedése. Mintegy 100 000 fővel emelkedett a munkaképes koron kívül keresők száma. *A keresők létszámemelkedésének egyik fontos forrása azonban — ebben az időszakban — a háztartásbeli nők voltak, akik közül az elmúlt 11 év alatt mintegy 480 000-en léptek be a keresők közé.*²⁴ (Kiemelés — L. P.)

„Az elmúlt tízéves periódusra (1960-tól 1970-ig — L. P.) az aktív kereső nők számának egyenletes emelkedése (...) jellemző. 1960 óta több mint 360 ezer fővel, mintegy 22%-kal emelkedett az aktív kereső nők száma, s a női népességen belül arányuk már csaknem 40%.”²⁵ (Kiemelés — L. P.)

„1970—1980 között pedig 144 ezerrel növekedett a gazdaságilag aktív nők száma, ami azt jelenti, hogy az összes aktív keresők húsz év alatti létszámemelkedését kizárólag a nők fokozott foglalkoztatása tett lehetővé (...) jelenleg már közöttük is csaknem megvalósult a teljes foglalkoztatottság.”²⁶ (Kiemelés — L. P.)

Még a legelnagyoltabb összevetés is sokat elárul a két, egyidőben, párhuzamosan zajló folyamat közötti összefüggésekről.

Néhány adat a fiatal nők munkába állásáról és az óvodai ellátottság kiterjesztéséről

	(%)		
	1960	1970	1980
Keresők aránya a 20—29 éves női népességben	52,0	80,6	91,0
Gyerekes keresők aránya a 20—29 éves női népességben	26,7	48,2	61,7
A 20—29 éves kereső nők gyerekei, a korosztályba tartozó összes nőgyerekeinek százalékában	36,3	69,7	90,0
Óvodába járók az óvodás korú népesség százalékában	30,9	51,5	79,7

Forrás: 1980. évi Népszámlálás 32. kötet; KSH, Budapest, 1982., illetőleg saját számítások.

Ezek az adatok elég egyértelműen jelzik, hogy az óvodai ellátás majdnem általánossá kiterjesztését nem annyira pedagógiai és társadalmi eszményképek követése diktálta,²⁷ hanem igencsak kemény gazdaság- és munkaerő-politikai kényszerhelyzetek.

A negyvenes évek végén elindult radikális gazdaságszerkezeti átalakítás — mint ismeretes — elsősorban az ország iparosítását jelentette. Az extenzív iparosítás pedig korlátlan munkaerő-szükséglettel, mindenekelőtt a szakképzetlen munka iránti kielégíthetetlen igényekkel lépett fel. Noha a negyvenes évek végén Magyarországon a probléma még a *munkanélküliség* volt, néhány éven belül (kb. az első hároméves terv végétől) a szükséges, az ipari termelés folytatásához elengedhetetlen *munkaerő előteremtése* vált a további növekedés egyértelmű előfeltételévé. Ezért a munkára ösztönzés a korszak egyik legfontosabb sajátja. Ideológiai—politikai megfogalmazásban a teljes foglalkoztatás szocialista eszménye — s ezen belül, illetve emellett, a női emancipáció nélkülözhetetlen feltételének tekintett *női foglalkoztatás* lehetőségeinek

megteremtése volt a cél. Földhözragadtabb, szűkebben vett gazdasági-gazdaságpolitikai megfogalmazásban: a népgazdaság számára szükséges munkástömeg „előállítás”. A gyors szerkezet-átalakításhoz és a tömeges munkaerő-mozgatáshoz igénybe vett eszköztár igen sok elemből tevődött össze, amelyek azonban végül is konzisztens rendszerré szerveződve szolgálták a legfőbb célt: a nemzeti jövedelem soha nem látott ütemű növelését. Mint tudjuk, a munkaerő gyors bevonása révén való iparfejlesztésre, s egyidejűleg az ipari beruházások népgazdaságon belüli fölényének biztosítására kettős — egymást részben átfedő — forrás állt rendelkezésre: a mezőgazdaság, illetőleg a még nem foglalkoztatottak — a háztartásbeli nők. Az árszerkezet és bérszerkezet kialakítása egyaránt e két forrás mobilizálását szolgálta. A mezőgazdaságból való megélhetés lehetetlenülése (az alkalmazott direkt politikai kényszereszközök mellett) önmagában is ösztönzött a városi-ipari munkavállalásra, másfelől a bérek hallatlanul alacsony színvonalon történő megállapítása szinte kikényszerítette — mint a család megélhetésének előfeltételét — a munkaképes korúak, köztük a nők munkavállalását.

Hogy mindvégig mennyire nem elsősorban pedagógiai elvek követéséről volt szó,²⁸ világosan kitűnik egy sor dokumentumból. Ezek elég világosan értésre adják ugyanis, hogy a szocialista óvodarendszer megteremtésének időszakában nem is titkolt cél, hogy e gyermekintézménynek mindenekelőtt a női munkavállalás előmozdításában kell segítenie. 1953-ban az Országgyűlés törvényt hoz a kisdedóvról. E törvény a kisdedóvás feladatát a következőkben határozza meg:

„A kisdedóvás feladata az óvodás korú gyermekeknek a szocialista pedagógia célkitűzései szerint történő nevelése, gondozása és az általános iskolai tanulmányokra való előkészítése. A kisdedóvással meg kell alapozni a gyermekek egészséges és edzett, hazájukat szerető, öntudatos, bátor és fegyelmezett, sokoldalúan művelt emberekké való nevelését.”²⁹ (Kiemelés — L. P.)

A törvény a továbbiakban csak az óvodára jogosultság életkori határait szabja meg, bár igen egyértelmű értelmezésre adhat módot a törvénynek az a passzusa, amely kimondja, hogy

„A kisdedóvás céljára szolgáló intézmények hálózatának továbbfejlesztését elsősorban a régi és új ipari települések, valamint az állami gazdaságok, gépállomások, termelőszövetkezeti községek és városok területén kell biztosítani.”³⁰ (Kiemelés — L. P.)

Mindenesetre az oktatásügyi miniszternek ugyanezen évben kiadott utasítása a törvény végrehajtásáról — miközben a kisdedóvás feladatát az előzőek szó szerinti idézésével határozza meg — már a következő megszorítást alkalmazza:

„Óvodába elsősorban olyan gyermeket kell felvenni, akinek mindkét szülője vagy eltartója (gondozója) dolgozik. Nem dolgozó anyák gyermekei csak akkor vehetők fel, ha az óvoda befogadóképessége lehetővé teszi...”³¹ (Kiemelés — L. P.)

A törvény és az utasítás prioritásai világosak, egyértelműek. Egyetemesen paragrafus még azt is hozzáteszi, hogy a jövőben elsősorban napközionthonos óvodákat kell szervezni, az ettől eltérő létesítési mód kivételes engedélyhez köttetik.³²

Idézhetünk azonban jóval egyértelműbben fogalmazó állásfoglalásokat is:

„Ahhoz, hogy gyors ütemben fejlődő iparunkban, mezőgazdasá-

gunkban és népgazdaságunk minden más területén fokozott mértékben tudjuk emelni a dolgozó nők számát, szükséges, hogy minél több óvodás korú gyermek nevelését tudjuk biztosítani óvodákban, nyári napközi otthonokban és egyéb óvodai intézményekben (...) Nem látták azt (mármint az óvónők — L. P.), hogy a gyermekek óvodai nevelése a szülők munkáját könnyíti meg, hogy egyre több anya bekapcsolódását teszi lehetővé a termelő munkába, akik ezáltal a népgazdasági terv jó teljesítését segítik elő.”³³

Ugyanennek a szellemnek a jegyében jelenti ki egy másik szerző: „Meg kell győzni a még ingadozó anyákat, hogy éljenek a törvényben biztosított lehetőségekkel.”³⁴

Hogy e téren — leszámítva, hogy a „rábeszélési kampányok” igen hamar szükségtelessé váltak — *az elemzett időszak során nem történt változás*, azt jól szemléltethetik az alábbi, kronológiai sorrendben közölt megnyilatkozások.

„A második ötéves terv célkitűzéseinek megvalósításához a keresők számának megközelítően 300 000 fővel való növelésére van szükség (...) A keresők számának növekedését a dolgozni kívánó nők fokozottabb munkába állítása, valamint az első ízben munkába lépő fiatalok foglalkoztatása útján kell biztosítani.”³⁵

„Az országhoz viszonyítva Budapesten kiugróan magas az óvodai ellátottság aránya (...), amely elsődlegesen a nők foglalkoztatásának számarányából fakad. *Ez a jövőben semmiképpen nem csökken, hiszen a Munkaügyi Minisztérium tervezése szerint a Budapesten létesülő új munkahelyek betöltésénél is azzal számolnak, hogy az új munkaerőnek mintegy kétharmadát a nők közül nyelik.*”³⁶ (Kiemelés — L. P.)

„1960-ban az óvodákban 36 000 gyerek volt, 1970-ben pedig 41 420. Az óvodás korú gyermekek száma tehát csak 5000-rel nőtt, ugyanakkor a munkába álló nők száma 110 000-rel. (...) A szociális funkció arra kényszerít bennünket, hogy egyre több gyereket vegyünk fel az óvodába (...) Vannak, akik azt hangoztatják, hogy mindegy, hogy milyen helyen, milyen lukban vannak, mert más-különben nem tudnak az anyák munkába állni.”³⁷

„Most egyértelműen arról van szó, hogy lehetőleg úgy töltsünk fel minden óvodát, hogy minél több szülő el tudjon menni dolgozni. Ebből következik, hogy sajnos le kell mondanunk azokról a gyerekekről, akiknek az édesanyja a kistestvérükkel otthon van gyesen. Sőt, amennyiben gyesen van például egy nagycsoportos gyerek (*sic!*), akkor is kiteszük, mert a helyére fel tudunk venni egy olyan szülőt (*sic!*), aki tud menni dolgozni, és a *népgazdaságnak egy fővel több munkaerőt tudunk adni.* (...) Ma is azt mondjuk, hogy az óvodában eltöltött idő hatékonysága össze nem mérhető a leggyönyörűbb otthonéval. *Ezek a szép tervek kizárólag gazdasági okok miatt nem válhatnak valóra.*”³⁸ (Kiemelés — L. P.)

„A fővárosban elengedhetetlenül szükség van minden munkavállalóra, mégsem állhat munkába minden fiatal anya, akinek gyermeke elérte az óvodai korhatárt. (...) A tanácsok most ismét kéri a vállalatok segítőkész áldozatvállalását. Azt, hogy a (tanácsiaknál kevésbé túltöltött — L. P.) üzemi óvodákba több gyereket vegyenek fel a lakókörzetből (...) Mert végeredményben közös érdek, hogy a gépsorok mellett is, az üzletek pultjainál is, a kórházakban

és a katedrákon is ott tevékenykedjenek azok a fiatalasszonyok, akik már munkát vállalhatnának a gyermekgondozási segély lejártaival.”³⁹

„... tudjuk, hogy a felvételtől döntők tavaly inkább a kisgyermekes anyák munkába állására, semmint az óvodások és óvónők teherbíráására voltak tekintettel.”⁴⁰

* * *

Mindabból, amit az eddigiek illusztrálni kívántak — magyarul: a gazdasági prioritásokból — elég egyértelműen következik, hogy történetünk kezdetekor, az ötvenes évek elején, az óvodai szolgáltatás nyújtotta előnyökből — mert azt azért ne felejtsük, hogy az óvoda, azon kívül, hogy a nők munkába állításának a tervgazdaság érdekeivel konform eszköze is volt, *szociális* funkciót is betöltött⁴¹ — nem részeshülhetett mindenki egyformán, s hogy ki milyen mértékben részesült, azt a gazdaság érdekei döntötték el.

Munkaerő ugyanis *elsősorban az iparba* kellett,⁴² ipar pedig — az első években — elsősorban Budapesten volt.⁴³ Az ötvenes évek második felétől a gyors ütemű iparosítás erőltetett programját ugyan felváltották a mezőgazdasági termelés népgazdasági súlyának realisabb figyelembevételére törekvő, illetve a parasztsággal szemben korábban alkalmazott diszkriminatív politika felszámolását célul kitűző programok, az iparfejlesztés elsődlegessége azonban nem került le a napirendről. Sőt, a mezőgazdaság átszervezését a földtől menekülő falusi rétegek gyors városba áramlása kísérte, s az ipar primátusát továbbra is fenntartó *gazdaságpolitikai* elképzeléseken túlmenő *politikai* cél is volt, hogy a beáramló munkástömegek számára kellő mennyiségű ipari munkalehetőség álljon rendelkezésre.

Ugyanakkor a hatvanas évek elejétől máig tartó folyamatban nagy súly helyeződött Budapest ellenpólusainak kialakítására, a vidéki város-hálózat fejlesztésére.

„Hazánkban a második öt éves terv időszaka alatt be kell fejezni a szocializmus alapjainak lerakását és át kell térni a fejlett szocialista társadalom felépítésére. (...) Folytatni kell a szocialista ipar — elsősorban a nehézipar — fejlesztését. Az ipari létesítmények telepítésénél az alábbi irányelveket kell érvényesíteni: — Budapest iparának fejlesztését a meglévő üzemek rekonstrukciójával, korszerűsítéssel, az egyes üzemek belső aránytalanságainak felszámolásával kell megvalósítani. Törekedni kell arra, hogy a fejlesztés a lehető legkisebb létszámemelkedéssel járjon, s így a *főváros részesedése az ipari dolgozók országos számában csökkenjen*. — A vidék iparfejlesztését hatékony módon kell megvalósítani, ezért az új üzemeket az előnyösen fejleszhető nagyobb lakosságszámú helységekre kell összpontosítani. (...) Az ipartelepítésnél figyelembe kell venni a mezőgazdaságban felszabaduló munkaerő foglalkoztatását is.”⁴⁴

Érdeemes mindezek után most már települési szintenként összehasonlítanunk, hogy hogyan alakult a fiatal nőknek a kereső munkába való bevonása és az óvodai ellátás kiterjesztése. Az adatok tanúsága szerint Budapesten a 20—34 éves kereső nők korosztályukon belüli aránya még 1960-ban is másfélszer magasabb, mint a városokban, és

több mint kétszer akkora, mint falun. Hasonlóképpen lényegesen magasabb a budapesti beóvodázási arány, mint vidéken.

A 20—34 éves nők bevonása a termelőmunkába és a beóvodázási arányok

	(%)		
	1960	1970	1980
Budapest			
20—34 éves aktív keresők és gyese- lévők aránya a megfelelő korú női népességben	80,1	92,5	93,2
Óvodába beírtak aránya az óvodás korú népességben	50,6	66,3	85,4
Városok			
20—34 éves aktív keresők és gyese- lévők aránya a megfelelő korú női népességben	55,1	84,4	92,2
Óvodába beírtak aránya az óvodás korú népességben	38,6	68,0	94,0
Községek			
20—34 éves aktív keresők és gyese- lévők aránya a megfelelő korú női népességben	34,5	68,4	88,1
Óvodába beírtak aránya az óvodás korú népességben	25,0	41,4	68,1

1970-re, miközben Budapesten a korosztály szinte teljeskörűen bekapcsolódott a társadalmi munkamegosztásba, a vidéki városok szorosan „felzárkóznak”. A községekben ugyan tíz év alatt *megduplázódott* a korosztályban az aktív keresők aránya, de még így is csak kétharmaduk dolgozik. 1980-ra gyakorlatilag kiegyenlítődik a helyzet, a korosztály kilenctizede dolgozik. A községi nők tehát felzárkóztak. (Ne felejtsük el, ez az évtized a kvalifikálatlan munkaposztok falura telepítésének időszaka. Egyben a női ingázás számának és arányának növekedése is ekkor indul meg.)

Említettem már korábban, hogy az óvodára nehezedő nyomások nem egyszerűen a demográfiai történések függvényében alakultak. Adataink fényében ez meglehetősen evidens igazságnak tűnik. A demográfiai helyzet önmagában semminő mértékben nem indokolja, hogy míg 1952-ben Budapesten és a városokban a beóvodázási arány gyakorlatilag egy szinten állt, 1960-ra Budapesten már 12 százalékkal magasabb legyen, mint a városokban. Ugyanígy, semmilyen szerepük nem lehet a demográfiai folyamatoknak⁴⁵ abban, hogy 1970-re a városok „behozzák” lemaradásukat (sőt: meg is előzik Budapestet), mindezt úgy, hogy közben Budapesten sem elhanyagolható az óvodai ellátásban részesülők arányának növekedése. Pontosabban: ha az igények kielégíthetőségének mértékét a demográfiai helyzet alakulása önmagában is befolyásolhatta, az csak annyit jelentett, hogy a gazdaság nem tekintette érdekszférájába tartozónak az óvodafejlesztést. Így például a gazdaság-

politikáról korábban mondottakat nem csupán az illusztrálja, hogy a községekben az 1952-es (érthetően) alacsony, 19,1%-os szinthez képest 1960-ra csak 6%-kal nőtt a beóvodázási arány, hanem az is, hogy bár 1960 és 1970 között 16%-kal nőtt — és ebben bizonyára szerepet játszott a fiatal női korosztályoknak a munkaerőpiacra (jelentős részben a térszekbe) való belépése —, ezt a fejlődést, amely még így is alacsonyabb volt, mint az, ami a városokban ment végbe, alapvetően az tette lehetővé, hogy míg Budapesten és a városokban 1970-ben durván ugyanannyi volt az óvodás korú gyerek, mint 1952-ben, a falvakban mintegy 130 ezerrel kevesebben voltak.

Hogy az óvoda iránti igény kielégítésére akkor kerül sor, amikor az gazdasági szükségletté változik, azt — az eddigieken túl — nemcsak az mutatja, hogy a városok 1970 óta csak növelték előnyüket Budapesthez képest, hanem az is, hogy a hetvenes években a községekben a beóvodázási arány — az óvodás korú népesség számának növekedése mellett — másfélszeresére nőtt.

Mindezeket nem azért emlitem, mert el kívánám marasztalni az óvodát, amiért a maga módján segíteni kényszerült a gazdaság- és munkaerőpolitikai problémák megoldásában. Külön vizsgálandó kérdés természetesen, hogy ezt mennyire egyéb feladatainak — szocializációs, nevelési, pedagógiai célkitűzéseinek — rovására tette, illetőleg mennyiben nyílt tere szociálpolitikai funkcióinak betöltésére.

Jegyzetek

1. „Az idei őszi sem lesz sokkal jobb a helyzet, ezért is érdemes a *gyakran érzelmi hozzáállásból* kimozdulni egy kicsit, és az óvodák helyzetéről *józanul* töprengeni.” (Kiemelés — L. P.) (Óvodák átalakított épületben. *Népszabadság*, 1980. márc. 30.)

2. „A helyzet nyár elején még katasztrofálisnak látszott.” „Ha a számadatokat nézzük, ijesztő a kép.” „Az óvodákban járva nagyon sok fáradt, kialvatlan, felnőttesen komoly, ideges gyerekcot láttam.” „Sokan vannak.” (Híradás a fővárosi óvodai helyzetről. *Köznevelés*, 1980/34. 4. old.)

3. „Persze az idei nagy óvodáslétszám miatt így is nehéz, keserves döntések elé kerültek a bizottságok.” (A rekordév óvodai gondjai. *Népszabadság*, 1978. szept. 6.)

4. „Ma az óvodás korúak óvodai ellátottságában világviszonylatban az elsők között vagyunk.” (Dr. Mezei Gyula vitaindító előadása a vezető óvónők 1972. január 4–5-i tanácskozásán. OPI, Budapest, 1972.)

5. A további elemzésekben az óvodás korú népesség létszámát illetve a beóvodázási arányt — hacsak az ellenkezőjére nem utalok — a jelenlegi hivatalosan elfogadott 40 hónapos intervallumnak megfelelően számítom.

6. Rendtartás az óvodák számára. 1951. 3. old. Tegyük hozzá, hogy a hangsúly a termelőmunkában való zavartalan részvételre esik, mint ez a szöveg folytatásából kiderül: „Az óvodának tehát egyik célja, hogy lehetővé tegye a *dolgozó anya* nyugodt és eredményes munkáját...” (Kiemelés — L. P.)

7. U. ott 3. old.

8. Az értékelés tehát nem terjed ki az óvodák működését lehetővé tevő óvónők létszámának és képzettségének vizsgálatára, nem foglalkozom az óvodák felszereltségével, az óvodákban folyó munka tartalmának vizsgálatával stb.

9. Hogy mit jelenthet ilyen óvodákban akár gyerekeknek, akár óvónőnek lenni, arra válasszolhatnának azok, akik ilyen óvodákban voltak gyerekek, óvónők.

10. Az egyszerűség kedvéért nem érintem a férőhelyek „kreálásának” az esetek nem kis részében igencsak kétes értékű megoldásait.

11. Hogy az igény kialakulásáért ki „felelős”, magyarul: mennyire (és miért) töreksenek a szülők az óvoda igénybevételére, arra rövidesen rátérek. Mindenesetre vegyük figyelembe azt a tényt, hogy az óvodás korú népesség létszáma 1957-ben volt a legmagasabb, s ebben az évben 26 százalékuk járt óvodába. Ha 1980-ban a népességnek csak ugyanekkora hányada akart volna óvodába járni, akkor — átlagos óvodai férőhelyszámot és 100%-os kihasználtságot feltételezve — az óvodák 67 százalékára nem lett volna szükség.

12. Ettől az időponttól általán rendelkezésre érdemleges elemzést lehetővé tevő óvodadatok.

13. Például éppen azért, mert az óvodafejlesztés (mint beruházási tevékenység) elég szorosán kapcsolódhat az ötéves tervekhez.

14. Tudhatjuk, hogy azok a gyerekek, akik adott évben hatévesek voltak, a következő évben már nem találhatók az óvodákban, hiszen általános iskolába kerültek. Tudjuk azt is, hogy az ötévesek közül a január–augusztusi születésűek döntő hányada ugyancsak általános iskolába kerül. Az ötévesek közül csak a szeptember–decemberi születésűek lesznek következő évben is óvodákban („évesztes” hatévesekként). Ez a gondolatmenet meg is adja az algoritmust az egyes években újonnan felvettek létszámának kiszámításához. Ugyanis akkor — durván — igaz az a megállapítás, hogy ha a következő év nyarán nem

vennének fel senkit az óvodákba, akkor a szóban forgó évi létszám lecsökkenne, mégpedig pontosan a szóban forgó évben hatévesek számának és az ötévesek száma durván kétharmadának összegével. Ha tehát a következő évi óvodások létszámából kivonjuk az így csökkentett létszámot, megkaphatjuk a következő évben újonnan felvettek számát.

14. „Az 1951-es munkásszükséglet biztosítására a Minisztertanács a következőket rendeli el. (...) A 62 100 munkavállalóból legalább 20 000 legyen a nőik száma.” (A Minisztertanács határozata a munkaerő-toborzásról *Munkaerő-tartalék*, 1951/2.)

15. Az óvodák fejlesztéséről. *Óvodai Nevelés*, 1953. 87. old.

16. 1958-ban csak 0,5%-kal volt alacsonyabb a beóvodázási arány, mint 1956-ban.

17. Kurucz D.: Demográfiai tényezők hatása az óvodákban. *Óvodai Nevelés*, 1968. 123. old.

18. 1959-ben az óvodás korú népesség 24%-a járt óvodába. Ha az óvodai arány „öbített kezekkel”, csak a népesség csökkenésétől várta volna a beóvodázási arány javulását, akkor 1967-ben a megfelelő korú gyerekek 37%-a lett volna elhelyezhető az óvodákban. Ehelyett 44%-uk volt óvodás.

19. „... az a társadalmi igény, amely ma megnőtt az óvoda iránt és továbbra is rohamosan nő, olyan feszültséget jelent az óvodában, (...) hogy úgy véltük, ideje róla egy mással beszélni.” (Dr. Mezei Gyula idézett, 1972-es vitaindítója.)

20. Hogy ez mit jelentett, az az első pillanattól fogva nyilvánvaló volt. A Fővárosi Tanács V. B. 1969/70-es tanév feladatairól szóló előterjesztése a következőképpen fogalmaz. „Az óvodai elhelyezéssel és neveléssel kapcsolatos igények az 1969/70-es tanévben tovább növekednek. A kerületi tanácsok legnagyobb fontosságú közoktatáspolitikai feladatai közé tartozik e növekvő igények kielégítése. (...) El kell érni, hogy az óvodásoknak az azonos korú népességhez való aránya a növekvő létszámú évfázatokban legalább az eddig elért szint közelében maradjon. (...) Ezért a következő évben nem tudjuk csökkenteni (...) a férőhelyek kihasználtságát, a zsúfoltságot.” (Kiemelés — L. P.) (Óvodafejlesztés a fővárosban. *Óvodai Nevelés*, 1969. 363. old.)

21. Négy év alatt 16%-kal emelkedik az óvodai ellátásban részesülők aránya.

22. Fűhrer Ernőné: Az óvodák fejlesztésének és tartalmi munkájának eredményei és gondoljai. *Óvodai Nevelés*, 1975. 169. old. Szerző cikkében a következő mondatot is írja: „Sajnos a gondok nagyon régiék, csak most feszítőbben jelentkeznek. De bízunk abban, hogy (...) látják, hogy munkabírástunknak is van határa, és most már intézkedések születnek.”

23. Míg 1976-ban az óvodák 1,7%-ában haladta meg a túltöltés mértéke a 150 százalékot (s 31%-ukban a 120 százalékot), addig 1980-ban az óvodák 6%-ában volt 150 százaléknál magasabb a túltöltés, illetve 54%-ukban volt magasabb 120%-nál (s ez, 1970-hez viszonyítva, például javulást jelent).

24. A munkaerő-gazdálkodás egyes kérdései. Népgazdaságunk munkaerőhelyzete. Budapest, Kossuth, 1961. 11. old.

25. 1970. évi Népszámlálás. Részletes adatok. 23. old.

26. 1980. évi Népszámlálás. Részletes adatok. 36. old.

27. Jóllehet az ideológiák szintjén e szempontnak hangsúlyos jelentősége van, véleményünk szerint a beóvodázási stratégiák csak egyetlen ponton érvényesítenek — legalábbis a hatvanas évektől — explicit pedagógiai megfontolást. Nevezetesen abban a már említett tényben, hogy az iskolaköteles kor betöltése előtt állókat előnyben részesítik a felvételeknél.

28. „... nemcsak a családneve van szüksége az anya fizetésére, hanem a népgazdaságnak is a nők munkaerőjére. Am a népgazdaság anyagi lehetőségei nem biztosítják a teljes óvodai ellátáshoz szükséges valamennyi feltételt. Ez az ellentmondás a harmadik és második szempontot az első elé helyezi, vagyis a nevelési cél a sereghajtó.” (Kiemelés — L. P.) (Szunyogh Szabolcs: Óvodáról — jövő időben. *Munka*. 1981/5. 16. old.)

29. 1953. évi III. törvény a kisdóvásról. *Közoktatásügyi Közlöny*, 1953. április.

30. U. ott

31. Az oktatásügyi miniszter 851—29/4/1953. OM számú utasítása a kisdóvásról szóló 1953. évi III. tv. végrehajtásáról. 15.3. Jegyezzük itt meg, hogy már az 1951-es minisztertanácsi határozat is kimondja, hogy ahol nincs elegendő férőhely, ott azokat a gyerekeket kell felvenni, akiknek mindkét szülője dolgozik. Ezek szerint 1953-ra ez a megszorítás általános érvényűvé vált.

32. Ez érthető, mert a nyolcórás munkaidőhöz alkalmazkodó, teljes napi ellátást nyújtó gyermekintézményekre volt szükség. Hiszen másként nem lehetett volna biztosítani, hogy az anyák háztartási teendőik helyett termelőmunkát végezzenek.

33. Barna Gyuláné: Óvodai tervezésünk eredményei és feladataink. *Óvodai Nevelés*, 1953. 8. old.

Szabadi Ilona: A kisdóvási törvényről. *Óvodai Nevelés*, 1953. 84. old.

35. 1961. évi II. törvény a Magyar Népköztársaság második ötvenes népgazdaságfejlesztési tervéről az 1961. január 1-től 1965. december 31-ig terjedő időszakra.

36. Dr. Mezei Gyula vitaindító előadása a vezető óvónők 1972. január 4—5-i tanácskozásán Főv. Pedagógiai Int. 3. old.

37. U. ott

38. 1979-es felvételi értekezleten elhangzott beszéd.

39. „A rekordév gondoljai.” *Népszabadság*, 1978. szept. 6. 3. old.

40. „Óvodák, átalakított épületben.” *Népszabadság*, 1980. márc. 30. 6. old.

41. Az ötvenes évek általános szegénysége közepette a fűtött foglalkoztató óvoda, a gyermekeknek nyújtott rendszeres étkeztetés sokak számára nem elhanyagolható segítséget jelentett.

42. „Az utóbbi hónapokban meggyorsult a gyáriparon belül a nők számának emelkedése. 1950 második felében csaknem kétszer annyi nőt vontunk be az iparba, mint az elmúlt évek bármelyikében egy-egy év alatt. (...) Szükséges, hogy minisztériumonként, iparáganként, egyes nagyobb üzemekre vonatkozóan kötelezően írjuk elő a beállítandó női munkaerő létszámát. Kifejezetten férfi munkakörökben jelentkező munkaerő-szükségletet a férfiak üzemén, iparágon belüli átcsoportosításával kell megoldani és az így felszabaduló munkakörökben nőket kell alkalmazni. Igen fontos, hogy az üzemek az új női munkásokat ne csak azokban a munkakörökbe állítsák, amelyeket eddig is általában nők töltöttek be, hanem minden munkakörbe...” (Kelemen Gézáné: A nők bevonása a termelőmunkába. *Munkaerő-tartalék*, 1951/3.)

Vagy egy másik idézet: „(Gerő elvtárs kongresszusi beszéde) sürgősen és követelően írja elő számunkra, hogy az ipar területére nagy számban vonjunk be új munkásokat és hogy nagy mértékben emeljük a női munkaerő számát.” (Garami Gy.: A munkaerő hullámszám néhány problémájáról. *Munkaerő-tartalék*, 1951/8.)

43. Még 1962-ben is a szocialista iparban foglalkoztatottak 44%-a Budapesten tömörült (1975-ben már csak 29%-uk).

44. 1961. évi II. törvény a Magyar Népköztársaság második ötéves népgazdaság-fejlesztési tervéről.

45. Ugyanis Budapest és a városok demográfiai mozgásai az évtized során párhuzamosan futnak.